

מעבר לצלילים (על מוסיקה בעבודת ה')

קראתי למאמר "מעבר לצלילים", משום שהוא עוסק בממד החבוי מאחורי המוסיקה הגלויה, הנשמעת, ועל השלכותיו לגבינו.

בראשית דבריי חשוב לי לציין שלוש נקודות משמעותיות:

1. כשפוסק הלכה נדרש לפסוק בסוגיה בת זמנו, הוא מוצא את עצמו לא אחת בתהליך של הליכה רצוא ושוב בין ידיעותיו שאותן רכש בהתמדה ובעיון, לבין ראיית הצורך לראות נכוחה את המציאות הייחודית המודרנית המשחרת לפתחו ודורשת ממנו למעשה להאיר אותה באור יקריות של דעת תורה.

כשנדרשו פוסקי זמננו וגדולי דורנו לשאלות כבודות משקל של חשמל בשבת, הנדסה גנטית ועוד, נדרש מהם מחד להכיר את הסוגיות התלמודיות ואת דברי הפוסקים על בוריים, ומאידך נדרש מהם להכיר היטב את המציאות הטכנולוגית המורכבת השייכת לסוגיה הרלוונטית. מתוך שילוב של שתי מיומנויות אלו, יכול הפוסק לגבש תפיסת עולם הלכתית ולהוריש אותה לדורות הבאים.

כך גם בנושא הנידון במאמר זה. כדי לגבש דעת תורה רלוונטית בנושא אומנות בכלל ומוסיקה בפרט, צריך להכיר את המציאות על כל עצמתה וחולשותיה, ומתוך כך להאיר אותה באור יקריות של תורתנו הקדושה. לא ניתן לגבש תפיסת עולם או משנה סדורה רק על סמך ראיית המציאות מנקודת ראות מקומית והיכרות מקרית עם התחום המדובר. נדרשים אנו להכיר את הדברים מקרוב ועל סמך זה לגבש תפיסת עולם תורנית ראויה.

2. כשאנו עומדים בפני תופעה תרבותית-חברתית שאנו מזהים אותה כמורכבת, אנו נדרשים לזהות את נקודת האור המבצבצת מתוך התופעה המדוברת, לראות בטוב ה' המתגלה מתוכה, ומתוך כך לגבש את המשך ההתייחסות שלנו לנושא המדובר, והתוויית הדרך לדורות הבאים. כשהרב קוק כתב את מאמר הדור, מעבר לכך שהוא רצה להאיר את עיננו במבט מיוחד על דורו, הוא רצה להראות לנו כיצד צריך להסתכל על דור, באיזו גישה צריכים תלמידי החכמים לראות את האנשים שמסביבם ואת הוויית החיים בתקופתם.

ננסה בע"ה במאמר זה להתבונן בנושא המוסיקה מתוך מבט כולל אל דורנו המיוחד ואל תקופתנו על מורכבותה התרבותית.

3. בהמשך לנאמר בסעיף הקודם, אחד המאפיינים את הלך הרוח המצוי בדורנו הוא חיפוש אמיתי וכן של מהות ותכנים פנימיים ועמוקים, בצד קוצר רוח בולט וחוסר נכונות לעשות כבוד דרך אינטלקטואלית ארוכה.

אנשים מצפים לשמוע התייחסות לספקותיהם בצורה ממוקדת, ישירה, עמוקה, כנה ורלוונטית. ציפיה זו מכוונת אותנו למיקוד, בירור וצמצום התובנות באופן כזה שיוכל להיאמר במיקוד, בעומק ובאופן המחובר להוויית החיים של השואל במידה רבה ככל הניתן.

א. המוסיקה בחיינו

אל יחשוב מישהו בלבדו כי המפגש שלנו עם המוסיקה הוא רק ברגעים שאנו נחשפים באופן רשמי ומוגדר למופע או לשמע מוסיקאלי. המוסיקה מלווה אותנו כמעט בכל רגע מחיינו. גם כשאנו שומעים מהדורת חדשות ברדיו, את הידיעות החדשותיות מקדים קדימון מוסיקאלי דרמטי המבשר לנו כי משהו חשוב ונכבד כביכול עומד להתרחש בעוד מספר רגעים, כשקריין החדשות יחל את דברו. אנו חשופים לאורך כל היום ליצירות מוסיקאליות בסביבתנו הקרובה בכל האמצעים הקיימים להשמעת מוסיקה. אך דומה כי החשיפה המשמעותית ביותר, הרציפה והבלתי נפסקת של המוסיקה, היא החשיפה אל עצמנו. האדם, הנקרא 'מדבר', מבטא את עצמו במוסיקה. הטונציה של הדיבור, אנחות הרווחה או השמחה היוצאות מאתנו הם השמעות מוסיקאליות לא פחות מיצירותיו של מוצרט או בטהובן. ניתן לשמוע אדם ולהבין כי הוא כועס או ניווה, שלו, שמח או עצוב גם מבלי שאבין את שפתו או אראה את מראהו, וכל זה רק על פי מנגינת המילים שאותם הוא מפיק ממיתרי הקול. דומה כי אין תחום למידה יותר מוסיקאלי (חוץ מהמוסיקה עצמה) מלימוד הגמרא. האופן שבו נשאלת השאלה, מוקשית הקושיא, מתורץ התירוק, מובאת הראיה וכו' חייב להיות מלווה בניגון הנכון של הלמדן. לא בכדי כתב לנו רש"י מידי פעם 'בניחותא' כדי שנדע לקרוא את המשפט בגמרא במנגינה הראויה לו. יוצא אפוא כי בין אם נרצה ובין אם לא, המוסיקה היא חלק אינטגרלי מהוויית חיינו כיצורי אנוש. זאת עובדה מוחשית ביותר המציבה לנו לא מעט אתגר בניסיון ההטמעה של המוסיקה בחיי הקדושה שלהם אנו משתוקקים.

ב. קולות מתארים את העולם

לפי האמור לעיל, מתבקש לראות את המוסיקה כתיאור העולם על ידי הצלילים. ננסה להמחיש זאת באמצעות דוגמא מעולם המוכר לנו הרבה יותר, והוא עולם הדיבור. נדמיין לעצמנו שלושה אנשים: זקן מלומד, אדם צעיר וממוצע ונער צעיר ומתלהב, שחזו במחזה מרהיב של כדור פורח. הזקן והמלומד מבין שלושתם יתאר את אשר ראה בשפתו המלומדת בתהליך הפיסיקלי המרשים של התחממות הגז, המבנה האווירודינאמי וכו'. הצעיר יותר יאמר שהוא ראה מחזה מדהים של כדור פורח עף באוויר. הנער יאמר שהוא ראה משהו "חבל על הזמן". שלושתם מתארים את אותו מראה, אך כל אחד מהם תיאר אותו מנקודת ראותו שהיא פועל יוצא של ידיעותיו וחוויותיו. את הזקן המלומד עניין התהליך הפיסיקלי של מעוף הכדור, הצעיר יותר מתאר את הכדור פורח מתוך נקודה מתרשמת אך מיושבת, הנער מתלהב מאוד עד כדי כך שאינו יכול להכביר במילים, והוא מתאר זאת בביטוי "חבל על הזמן" שהוא במשמעות של 'אין מילים לתאר'. העובדה כי כל אחד מן השלושה השתמש במילים שונות מרעהו כדי לתאר את המראה שראה היא בהחלט מובנת לנו, סביר להניח כי גם טון הדיבור של כל אחד היה שונה וגם זה מקובל עלינו. ננסה לדמיין את אותה סיטואציה עם שינוי קל: אותם אנשים מדברים בשפה זרה ואנחנו לא רואים אותם.

האם נדע לזהות מיהו הצעיר, מיהו הזקן ומיהו הנער?
סביר להניח שכן.

איך זה קורה? פשוט מאוד, הקולות והצלילים מתארים את ההתרחשות סביבנו בנוסף למראות ולתבונה השכלית של תוכן המאורע.

אנו קולטים את הוויית העולם לא רק דרך משקפי הראייה ולא רק דרך עיבוד המידע בשכלנו אלא גם דרך אפרקסת השמיעה. אדם הכועס, מתפעל, בוכה, מתרגש, שמח וכו' יוכר דרך צלילי טון דיבורו.

אדם בריא שואף תמיד להיות במקסימום של רגישות רב-חושית כדי לקלוט את המתרחש מסביב בצורה אמינה ביותר, אך לא אחת האדם יוזם מתוך בחירה להחליש את כוחו של חוש מסוים על פני אחר. לדוגמא, אדם המנסה להתרכז בסוגיה קשה בגמרא, יעדיף הרבה פעמים להיות במקום שקט בלי גירויים חיצוניים של מראות מטרידים, על מנת שיוכל לצמצם את כוחותיו לניצולת מקסימלית של השכל מתוך הבנה את הנדרש ממנו באותו רגע. לעומת זאת אנו נתקלים לא מעט פעמים באדם המחפש חפץ קטן שאבד לו ומבקש שקט מסביבו כדי לא להפריע לו בחיפושים מתוך רצון להיות ממוקד בחוש הראייה. לעתים קרובות אנו נתקלים באדם הרוצה להקשיב היטב למשהו ועוצם את עיניו כדי להיטיב את שמיעתו.

יוצא אפוא שהשמיעה היא אחד הכלים המשמשים את האדם לפגוש את המציאות שמסביבו. מובן מאליו שכל אחד מהחושים שברא הקב"ה באדם יש לו יתרון על פני שאר החושים וכן חסרון.

לדוגמא: העין יכולה לראות למרחקים עצומים, אך אינה יכולה לזהות אדם מאחורי הדלת, לעומת חוש השמיעה שהטווח שלו קצר אך יכול האדם גם לשמוע דברים מעבר למציאות הנגלית.

דיברנו עד כה על צלילים המופקים מהאדם עצמו.

אם נתבונן היטב, נוכל לראות שכמו שהקולות היוצאים מן האדם מתארים את רגשותיו דרך צלילי דיבורו, כך גם הקולות הנמצאים בטבע, בבריאה, מתארים את המציאות הקיימת. לדוגמא: אם ניקח כוס זכוכית ונשבור אותה, הצליל המופק מתרחיש זה אכן מתאר את המתרחש.

הצליל הראשון ישמיע לנו את המפגש בין הכוס לרצפה (גם החיכוך עם האוויר מפיק צליל אך לרוב אין אנו שומעים זאת), והצליל השני ישמיע לנו את התנפצות הכוס לרסיסים. דוגמא נוספת: נדמיין רוח חזקה וענף של עץ העומד להישבר. הרוח מכה בו פעמים רבות אך הוא חורק ואינו נשבר. בסופו של דבר נשבר הענף. ננסה לשמוע את הצלילים של סיטואציה זו: הצליל של הענף הנוטה להישבר אך מחזיק מעמד, יהיה בוודאי שונה מהצליל של השבירה. בעוד שגוני הצליל של הראשון משתנים ומבטאים עליות וירידות, הרי שצליל השבירה יהיה חד כונוני.

נמחיש זאת בדוגמא נוספת מעולם המים: הצליל המופק מגלי הים שונה באופן משמעותי מהצליל המופק מטפטוף של מים. בעוד שהצליל המופק מגלי הים מתחזק והולך ואינו קיים באופן מסודר וקבוע על ציר הזמן (כמו הגלים עצמם), הרי שטפטוף המים הוא קבוע בשניות שלו וכן בעצמתו כמו המציאות הפיסית של טפטוף מים.

לסיכום: ראינו שהצלילים והקולות הם מהכלים שניתנו לנו על ידי הבורא לתאר לנו את העולם וכן להביע את עצמנו הבעה שהיא בלתי מילולית.

ג. המוסיקה – סידור הקולות בעולם

מהו אם כן תהליך יצירת המוסיקה? איך ניתן להגדיר את אותו שלב בחיים שבו מחליט אדם מתוך איזשהו רצון פנימי ליצור מנגינה? מהי בעצם מנגינה ומה מגדיר אותה? מנגינה היא רצף של צלילים שנעשה בידי יד מכוון, קרי מלחין המנגינה.

ניתן לומר לפי מה שאמרנו עד כה, כי משמעותו של תהליך יצירת מנגינה פירושו: **שימוש מכוון של היוצר בקולות הקיימים בעולם וסידורם בסדר מסוים על פי רצונו.** אין יוצר המנגינה יוצר לחלוטין יש מאין; הוא יוצר יש מיש.

נמחיש זאת בשלבים בצורה מאוד פשוטה:

נתאר מתופף היושב ליד מערכת תופים ומחליט לתופף קצב מסוים. הקצב נעים לאוזנינו ואנו משבחים אותו על כך. מה עשה המתופף? למעשה בסך הכול הוא לקח צלילים המופקים מעור של בהמה (או פלסטיק) שמתחו אותו על עץ במפעל לכלי נגינה, והקיש עליהם על פי בחירתו.

במקרה זה של מערכת תופים, בחירתו נעשתה בשלושה פרמטרים:

1. מספר הנקישות על ציר הזמן.

2. גוונים שונים של צלילים המופקים מתופים שונים.

3. חוזק ההקשה על התוף.

באותה מידה אם יחליט מישהו להקיש עם כף על צלחת זכוכית יהיה זה אותו דבר בדיוק. ההבדל היחיד הוא שהתוף שיוצר במפעל מכוון לתדר צליל הנעים לאוזנם של הרבה אנשים.

נתאר לעצמנו שמצטרף למתופף הזה אדם נוסף המנגן בחליל כל מיני צלילים. גם נגן החליל אינו מייצר יש מאין; הוא לוקח את הצלילים הנוצרים בטבע בתהליך של זרימת אוויר בחלל מסוים ומחליט לסדר את הצלילים בסדר הנראה לו לפי שלושת הפרמטרים שהזכרנו לעיל:

1. מספר הנשיפות על ציר הזמן.

2. גווני צליל שונים (פועל יוצא של מספר החורים הפתוחים והסתומים בחליל).

3. חוזק הנשיפה.

באותה מידה, אם יחליט מישהו לנשוף בתוך קנה סוף שמצא בשדה יהיה זה אותו דבר, למעט העובדה שהחליל יוצר במפעל וכל הנתונים הפיסיים שלו: אורכו, רוחבו, כמות החורים ומיקומם נעשו לפי הניסיון האנושי בהפקת צלילים מהטבע ומכוונים לסולמות המוסיקליים המקובלים. ניתן להמחיש את הדוגמא הזאת על כל כלי הנגינה.

אם נסכם את הדברים, נאמר שמנגן המנגינה הוא בעצם בעל בחירה הבחור לעשות שימוש בקולות הקיימים במציאות הפיסית לפי בחירתו.

ניתן לדמות זאת לאדם הקדמון שגילה את העובדה שאם הוא מערבב מים ועפר ומחכה שיתייבשו הוא מקבל חומר חדש הנקרא חימר. כשראה כי טוב, החליט לבנות לעצמו בית מהחומר הזה ולגור בתוכו כהגנה מפני חיות היער. לאחר מכן החליט לתת לו צורה ומרחב שתאמו את הצרכים שלו.

כך גם יוצר היצירה המוסיקלית. הוא לוקח את הצלילים הקיימים בטבע ומחבר אותם בצירופים המשמשים את צרכיו באותו רגע נתון. כמו האדם שבנה בית ממים ועפר, שלא יצר יש מאין, אבל בהחלט יצר יש מיש, כך גם היוצר המוסיקאלי.

אגב, ברור כי גם כיום שהטכנולוגיה מאוד מפותחת, אין הבדל מהותי בין הדברים. גם היום האנושות מחליטה להשתמש באנגריות המופקות משריפת נפט גולמי הנמצא בטבע כדי לחצוב הרים ולעשות מהם חצץ ומלט ולבנות בתים יפים וכו'. באופן מהותי העניין לא השתנה; האנושות בונה לעצמה את העולם החומרי מתוך שימוש מושכל בכוחות הקיימים בטבע באופן שיתאים לצרכיה.

גם בעולם המוסיקה הדברים רלוונטיים. למרות ההתפתחות הטכנולוגית שלא פסחה על תחום המוסיקה, כיום כשמוציגים כלי הנגינה בחלונות ראויה ועולים ממון רב, באופן מהותי לא השתנה דבר. הנגן בבחירתו את כלי הנגינה ואת אופן הניגון יוצר למעשה יצירה מוסיקלית שהיא פועל יוצא של סדר הצלילים הנעשים בבחירתו באופן ההולם את צרכיו.

ד. המוסיקה – שפת הרגש

עדיין נשארה לנו תעלומה.

בעוד שהיצירה האנושית בחומר משרתת צרכים אנושיים ידועים: בית – כדי לגור, שולחן – לאכול, כיסא – לשבת וכו', איזה צורך משרתת היצירה המוסיקלית? כשאנו אומרים שיוצר היצירה המוסיקלית למעשה עושה סדר בצלילים באופן שיתאים לצרכיו, על איזה צרכים אנו מדברים?

אם החשש מפני חיות היער או מפני הגשם הניע את האדם הקדמון לבנות לעצמו בית, מהו המניע שדוחף את האדם ליצור את היצירה המוסיקאלית באמצעות סידור הצלילים והקולות? אין ספק כי אין מדברים על רווח חומרי שהאדם מרוויח מהיצירה המוסיקאלית, ברור לנו כי הרווח הוא רווח נפשי, רגשי ורוחני. המוסיקה נוגעת ישירות ברגש; היא בוודאי אינה משמשת כמקור אנליטי לתובנות וגם אינה מוסיפה אינפורמציה כזאת או אחרת, אולם כפי שניתן לראות בחוש, היא מחוללת תנועה רגשית ניכרת מאוד בנפשו של המאזין. החוויה המוסיקאלית היא למעשה חוויה רגשית ממשפחת החוויות הרגשיות שאנו מכירים בחיי היומיום, החל מרגשות יומיומיים של עצב, שמחה, כעס וכדו' וכלה ברגשות דקים יותר של כיסופים, געגועים, אהבה, תוגה וכדו'.

ניתן לומר כי הקלות שבה המוסיקה מחוללת תנועה ברגשותינו אינה עומדת בשום פרופורציה לקצב האירועים האמיתי שלהם בחיים הממשיים. כל מי שהתעסק פעם בכתיבת מוסיקה לסרטים, מכיר את זה מקרוב. יוצר הסרט יתקשה מאוד מאוד ליצור סצנה דרמטית או רומנטית ללא עזרת המוסיקה.

המוסיקה חודרת כמו בניתוח לב פתוח ישירות אל המקום שבו נמצאת הליבה של אישיותנו – עולם הרגש. תכונות אלו של המוסיקה גורמות לנו לא אחת לייחס למוסיקה ערך מאגי או לחילופין לתאר את חוויית ההאזנה כחוויה מטפיסטית בעלת עוצמות השפעה גבוהות. נראה כי הצורך ליצירה מוסיקלית הוא הצורך ליצור איזון בנפש, להביא את הנפש לידי תחושה של שלמות.

לעתים, כדי ליצור את השלמות הזו, מרגיש האדם שנדרשת לו מוסיקה בעלת גוון רגוע, לעתים בעלת גוון סוער וכן על זו הדרך. **היוצר המוסיקאלי יודע לקחת את קולות הטבע המשקפים את המציאות הקיימת ולחבר אותם בסדר כזה שיהלום את שלמותו הרגשית.**

ננסה לפשט את הדברים באמצעות דוגמא. אם יוצר המוסיקה או המאזין לה מרגיש כי הוא נמצא בבלבול וחוסר יציבות והוא רוצה באמצעות המוסיקה להביא את עצמו לאיזון נפשי, הוא ייצור או ייחשף למוסיקה שיש בה מוטיב קבוע של קצב או הרמוניה כדוגמת טפטוף המים שהיא פעולה בטבע החוזרת על עצמה בקצב קבוע. פעולת טפטוף המים הקבועה והעקבית מבטאת את החלק הממשי בטבע המאופיין בעקביותו ורציפותו הבלתי משתנה, וכך תהיה גם היצירה המוסיקאלית שאותה הוא ייצור. היא תהיה בעלת מרכיב מוסיקאלי משמעותי שאינו משתנה.

אם יוצר המוסיקה או המאזין לה מרגיש כי הוא נמצא באפרוריות מסוימת בחייו, בשגרה חונקת, הוא יחפש ליצור מוסיקה או להיחשף למוסיקה שתאזן אותו בכך שיש בה מימד משתנה ולא צפוי כדוגמת גלי הים הזורמים בקצב לא אחיד, לא צפוי ומשתנה חליפות. המוסיקה שאותה ייצור תתאפיין בכך שיש בה תנועה וחוסר יציבות של מרכיבים מוסיקאליים מרכזיים.

חשוב להבהיר: הדוגמא שהבאנו היא פשוטה ונועדה להמחיש את העניין המדובר, אך במציאות הדברים מורכבים בהרבה, ולפעמים דווקא אדם מרגיש שכדי ליצור את האיזון הנפשי, הוא צריך להעצים תנועה נפשית קיימת ולבסס אותה. אולם העיקרון נשאר כי הצורך ליצירת המוסיקה הוא צורך נפשי שנועד להביא את הנפש לידי שלמות כלשהי. ככל שהיצירה מפותחת יותר, היא תכיל מרחב יותר גדול של כוחות נפש ותשתמש בטכניקות מוסיקאליות כדי לבטא את אותו הלך רוח שראה המלחין לנגד עיניו. לעתים היצירה תבטא מצבי נפש מורכבים יותר כגון חיפוש, התהוות, עימות או קונפליקט בלתי פתור.

אם ארצה לגרום למישהו תחושה של בלבול, אני יכול לעשות לו את זה על ידי כך שאכנס אליו הביתה, אהפוך את כל סדר הרהיטים, אשבור חפצים וכדו'. לחילופין, אם ארצה ליצור אווירת רוגע בבית, אסדר אותו יפה אשים מפה יפה על השולחן וכדו'. כך גם במוסיקה. מי ששבילי המוסיקה נהירין לו, ידע כיצד ליצור את אותו מצב נפשי רצוי אצל המאזין.

המוסיקה היא שפה בפני עצמה ויש לה את מסרים שלה מעבר למילים הנאמרות. בדיוק באותה מידה ששפת הגוף משמשת לנו להעברת מסרים בלתי מילוליים מאדם לאדם, כגון שאדם אינו יכול לומר לחברו שהוא אוהב אותו בו בזמן שהוא מחמיץ לו פנים, כך גם המוסיקה. לא ניתן לשיר שיר בעל מילים רומנטיות שהמוסיקה תשדר הרואיות, וכן להיפך.

נסכם את הדברים: **המוסיקה היא למעשה סידור הקולות בעולם הנעשה על פי צרכים רגשיים מודעים ותת מודעים המכוונים על ידי יוצר המוסיקה. המאזין מזהה את הצלילים המכוונים למצבו הנפשי ונמשך אל המוסיקה השייכת אליו.**

ה. תרבות או בידור?

עתה ננסה להבחין בין שני מושגים הקשורים לעולם המוסיקה ולעתים נאמרים בנשימה אחת, אך דומה כי הפכיים הם לגמרי.

המושג הראשון הוא "תרבות", שהיא לפי הגדרת מילון אבן שושן:

סך ההישגים הפנימיים-הרוחניים של האדם במדע, באומנות, בארגון חיי החברה בדת ובמוסר וכדו'...

כלומר המילה "תרבות", שמוצאה מן המילה "ריבוי", מהווה סיכום של הישגים, של פעולות האדם או החברה בתחומים שונים.

לעומתה המילה "בידור" לפי הגדרת המילון היא:

שעשוע, הנאה, צחוק, עינוג; התפזרות, פיזור, העפה, התעופפות; סטייה, התבדרות.

המילה "בידור" היא מלשון פיזור, פיזור הכוחות והשליטה.

הצחוק, המזוהה עם הבידור יותר מכול, ממלא את מטרותו בכך שהוא משחרר את האדם לרגע מכלל שליטה גופנית ומנטלית.

כשאדם הולך לצפות במופע אומנותי כמטרת "בידור" הוא הולך למעשה להשתחרר מלחצים נפשיים כאלה ואחרים. במקרה כזה, תפקידו של האומן הוא לגרום לו להשתחרר מאותם כבלים בלתי רצויים, ולו רק לזמן קצר. ככל שייטיב האומן לגרום לצופיו או לשומעיו חוויה או ריגוש של בידור ופיזור, הוא נותן תמורה הולמת לכספים שהושקעו במופעו. ככל שייטיב לשחרר אותם מאותם מעגלי הכבדה הכל כך כובלים בחיי היומיום, כך יירצה את קהל שומעיו.

אם נעקוב אחר התעצמות התופעה בעולם המוסיקה, נבחין באלמנטים שונים שהיתוספו למופע המוסיקלי מעבר לכלי הנגינה כגון: עצמת ווליום חזקה, תאורה, תפאורה, רקדנים ולעתים אף פריצות. כל מה שיוכל לשרת את מטרת הבידור, כל מה שיוכל לקדם ולהביא את קהל השומעים לידי חוויית פיזור, הרי הוא שייך לעניין. דומה היא חוויית הבידור לחוויית לונה-פארק, שבה הציבור משלם כסף רב כדי לחוות ולו לרגעים קצרים חוויה של אבדן שליטה.

החיפוש אחר חוויית אבדן השליטה, מאפיינת לא מעט דרכים נפסדות של בילוי: אלכוהול, סמים וכדו'.

תעשיית המוסיקה בתחום הבידור היא תעשייה עתירת ממון בעלת עוצמה והשפעה חזקים מאוד.

כשאנו באים להסתכל אל המוסיקה כ"תרבות", הרי שאנו מצפים מהאומן או לחילופין מהיצירה המוסיקלית, שתחולל בנו חוויה מסוג שונה לגמרי, חוויה מעצימה, כוח הנעה המצליח להרבות בתוכנו עוצמות פנימיות שאותן היינו רוצים להעצים בתוכנו. האומן והיצירה ייבחנו בכך שהם יצליחו לגרום לקהל השומעים או הצופים התרוממות רוח, הרגשה של התעצמות הנפש וריבוי של כוחות פנימיים.

לצורך כך, דורשת היצירה התרבותית מיוצרה תכונות נוספות בנוסף לידע האומנותי והטכני מרשים ככל שיהיה. היצירה התרבותית דורשת מיוצרה להיות בעל שאר רוח, בעל אמירה כלשהי הנאמרת מתוך יצירתו, ובייחוד דורשת היא כנות ואמינות.

בשלב זה של המאמר, אינני מתייחס כלל לתכנים שבהם עוסקת היצירה, אלא לעצם ההבחנה הדקה אך המשמעותית מאוד באופיה של היצירה כמרכיב בידורי או תרבותי.

ו. המוסיקה אצל עובד ה'

"בכל דרכיך דעהו והוא ישר אורחותיך" (משלי ג, ו). אנו כעובדי ה' מחפשים למצוא בכל דבר נברא את השייכות שלו לשכלול העולם ולהבאתו לידי תיקון מוסרי של טהרה וקדושה.

בבית המקדש הייתה המוסיקה חלק מעבודת הקודש. בנביאים מופיעה המוסיקה כמאיץ לקבלת נבואה. גדולי ישראל לאורך הדורות - ריה"ל, הגר"א, החת"ם סופר וכמובן גדולי החסידות - התייחסו אל המוסיקה כמרכיב רוחני משמעותי ביותר¹.
דומה כי הערך של המוסיקה בחיי הרוח והקודש אינו מצטמצם בכך שהיא פועלת בנפש ומהווה מרכיב העצמה רגשי. ניתן לומר, כי חוויית השמיעה של המוסיקה וההנעה הפנימית שהיא גורמת הם כעין אבטיפוס לתהליך המצופה והנכסף בעבודת ה'.
בתהליך זה, שהוא יסוד כל הבריאה, קיימת הדדיות שלפיה האדם מקבל מתנת חינוך מיוצרו - הארה רוחנית באמצעות הנשמה הא-להית שנופחה בו, ודבר זה אמור להביא את האדם לרצון להיות קרוב עוד יותר אל בוראו ולהידבק בדרכיו באמצעות התורה הקדושה. הרבה מניעות מפרידות ומרחיקות את האדם ומקשות עליו את התהליך הזה והאדם נדרש להתמודד ולהתגבר. חוויית המוסיקה שלפיה המקבל, דהיינו המאזין, בזמן שמיעת המוסיקה מושפע ללא מחיצות וללא תהליך ביניים של הבנה שכלית, ובו בזמן מרגיש שמתעוררים בו תעצומות פנימיות, יש בה אחד משישים מהממד הרוחני הנכסף של "מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיהו יא, ט), כאשר השפע וההשפעה מתרחשים בו זמנית.
המוסיקה יש בכוחה ליצור בזעיר אנפין את אותו תהליך רוחני שאליו אנו שואפים ואליו אנו משתוקקים, ומשום כך היא מביאה את האדם לרגישות רוחנית דקה מן הדקה, עד כדי קרבה לנבואה.

השאלות הנשאלות לרוב על ידי רבנים ומחנכים לגבי מוסיקה הן פועל יוצא של קודים תרבותיים שאנו מזהים אותם כשלייים שהסתפחו למוסיקה, אך במבט נפרד על המוסיקה כמהות עצמאית, ניתן לראות אותה כהתרחשות בעלת ממד רוחני נשגב.
האם ניתן לגבש משנה סדורה הקשורה לשמיעת מוסיקה אידיאלית לאדם השואף להתקדם בעבודת ה'?

דומני כי מתוך מה שראינו עד עתה נצטרך לנסח את השאלה הראשונה לכמה שאלות משנה:

1. עד כמה אנו רואים את התקשורת עם העולם הרגשי כחלק מעבודת ה'?
2. האם יש לנו נכונות לבחון את המוסיקה שאנו צורכים או מונעים מעצמנו בכלי מדידה אומנותיים, דהיינו לשאול את עצמנו מה המוסיקה משדרת בשפתה העצמאית ולנתק את השאלה מהשתייכותה המגזרית או מתוכן המילים שלה?
3. האם יש לנו נכונות לראות את המוסיקה כגורם מעצים בחיינו ולא מפזר וליצור תרבות ולא רק בידור?
4. האם אנו שואפים בתקופה זו של תחייה תרבותית ולאומית בארצנו, לנסות ולהחיות את המוסיקה באותה רוממות שעליה דיברו גדולי ישראל, או שמא נסתפק במוסיקה ככלי לבידור דתי?

שאלות אלו הן רטוריות בעיניי, אף שבמציאות לא תמיד הדברים פשוטים.
אין ספק כי הרגש הוא חלק אינטגרלי מעבודת ה'. נצטוונו באהבת ה' וכן לעבדו בשמחה ובטוב לבב. כשאנו אומרים "תקשורת עם העולם הרגשי" אין הכוונה רק לעבודה על המידות, הכנעת

¹ ניתן למצוא מקורות רבים בנושא באתר המכון למוסיקה ביהדות שע"י ישיבת כינור דוד, המנוהל על ידי הרב צמח הלפרין, בכתובת: <http://www.kinor.co.il/Institute/default.mht>

היצר וכו', אלא שיח עם העולם הרגשי, שיכול להכיל גם את הקונפליקטים ואת הבלבולים בתחום הרוחני המלווים תדיר כל מי ששואף להתקדם בעבודת ה' ומודע לעצמו. הנטייה הרווחת שלפיה מוסיקה נפסלת או מוכשרת על פי המילים שבה או לפי טעמו האישי של הרב או המחנך היא בעייתית מאוד בעיני. המציאות מוכיחה כי ישנם שירים רבים המולחנים על טקסט מן המקורות אולם משדרים בשפת המוסיקה מסרים רדודים או אפילו שליליים, חוסר כנות ואף רצון להרשים. לעומתם ישנם לחנים המולחנים על ידי יוצרים בעלי שאר רוח הרחוקים מדרך ה', אך יצירותיהם מאופיינות בכנות, בעדינות ובאמירה אומנותית. שפת המוסיקה בשירים היא חזקה מן המילים לאין ערוך, ואנו נדרשים לנהל מולה בחינה הבוחנת אותה במדדים של השפעתה עלי מעבר למילים. כשאדם שומע שיר "יערב נא שיחי עליך כי נפשי תערוג אליך" בקצב הדאנס, שישאל את עצמו: האם אכן מוסיקה זו מביאה אותו לחוויה של ערגה או אפילו חלק ממנה? אינני פוסל כלל אמירה הקוראת כלל להתנזר ממוסיקה מסוימת של יוצר כזה או אחר, רק משום שהוא מעורר בי רגשות שליליים מעצם אישיותו או מדבריהם שהוא מייצג או מפני שהמילים של השיר אינן מדברות אלי וכו', אך צריך להגיד את האמת בצורה ברורה, ולא לדבר בגנות יצירתו כל עוד לא ניהלת מולה דיאלוג אמנותי כנה. לעתים אדם הנמצא בשלב של חיפוש קרבת ה', ימצא כי שירים שהולחנו על ידי יוצרים לא דתיים או אפילו לא יהודיים מזדהים מאוד עם מצבו. הוא ירגיש שייכות למוסיקה המסדרת חיפוש ותהייה. על בסיס עיקרון זה שייכו וגיירו במהלך השנים לא מעט ניגונים מהפריפריה התרבותית העולמית היותר רחבה אל היכל הקודש, מתוך הבנה כי המנגינה משדרת את אותו הלך רוח המופיע באותה תפילה. למשל פיוט של געגועים לאהובה יכול לשמש בסיס לפיוט געגועים לה' יתברך.

כמו כל ציבור ומגזר, יצרנו עולם של בידור גם לציבור הדתי: זמרים, מלחינים, מפיקים, פרסומאים וכו'. אינני רואה דבר שלילי בכך שהמוסיקה משמשת גם כבידור לעתים, ועוזרת לאדם להפיג מעט את העומס היומיומי המצטבר. זה גם אנושי ומובן שאדם רוצה ליהנות משירים המושרים על ידי דמויות שהוא מזדהה אִתן ומתכנים הקרובים ללב. אך צריך לדעת כי למוסיקה יש ממד מרומם יותר, פנימי יותר, היכול להוות חלק ממשי מקרבת ה' של אדם פרטי ושל הקדושה.

אם אנחנו רוצים לראות במוסיקה גורם תרבותי מעצים ולא רק בידור, שומה עלינו להתייחס אליה מתוך כבוד, כמהות עצמאית שיש לה שפה משלה והשפעה ישירה על עולמנו הפנימי, ומתוך הבנה ש"לא תוהו בראה", ויש למוסיקה יעד בחיי הקדושה שלנו.

ז. שמיעה ביקורתית ויצירה יהודית

מתוך הדברים שנאמרו לעיל הייתי רוצה לגזור שתי נגזרות מעשיות.

1. שמיעה ביקורתית

כשאנו כמחנכים נתקלים בכך שתלמידנו או ילדינו, או אפילו אנחנו בעצמנו, שומעים מוסיקה מסוג כלשהי, כדאי שננסה לבדוק את עצמנו מתוך מודעות רגשית: להיכן לוקחת אותנו היצירה

המוסיקלית? אילו רגשות מתעוררים בנו למשמע היצירה הזאת? אילו מקומות בנפש מוארים כתוצאה מהמפגש עם היצירה המוסיקלית? ננסה לרומם את השיח סביב המוסיקה ממדרגתו הנוכחית העוסקת בשייכות תרבותית מגזרית או לחילופין מצטמצם בתוכן המילים, לשיח אומנותי רגשי מודע, העוסק בשאלות הפנימיות: מה גורמת לי המוסיקה ששמעתי עכשיו? מה היא מעוררת בי? היכן היא נוגעת בי? אילו שאיפות היא מעוררת בתוכי?

יתכן ולעתים נגלה להפתעתנו, שדווקא בשמיעת מוסיקה שהולחנה על ידי אדם שאיננו מזדהים עם אישיותו, דווקא המוסיקה שלו גורמת לנו תחושה של הזדהות. בשלב זה אנו נדרשים לעמוד מול עצמנו, ולנסות ולבחון ביושרה ובכנות מהי נקודת ההזדהות הזו. יתכן ואנו מזדהים עם איזושהי אמירה כנה בלחן המושמע, או בתחושה אחרת הנמצאת בנו המתעוררת לעבר הלחן המושמע. יתכן שהיוצר, עם כל החשיכה שבאישיותו, הצליח לגעת באיזושהי נקודת נפש גבוהה. ניתן לדמות זאת לתופעה שלפיה הרמב"ם מבין שאריסטו בשכלו הצליח לבקוע כמה וכמה משוכות בהבנת המציאות, והרמב"ם משתמש בתובנותיו כדי להשלים את תפיסתו שלו בידיעת מציאות ה' בעולם. כך גם בעולם האומנות, לא מן הנמנע שאדם 'חילוני' יצליח מכוח גבהות נפשו וכוח יצירתו לגעת במקום גבוה ועמוק בנפש האדם.

כמו שהאנושות חייבת הכרת הטוב להרבה מאוד ממצויים, שהצליחו בעזרת גילויי מדע שונים לשפר את איכות החיים שלה, כך האנושות חייבת הרבה הכרת הטוב לאומנים גדולים שהצליחו בכוח יצירתם לגעת ולפתוח מקומות עמוקים בנפש שהיו חבויים בתוכי הנפש האנושית האוניברסאלית.

העבודה הנדרשת מאתנו בסיטואציה כזו היא לבחון את אותו מקום חבוי או חבוי למחצה בנפש, שהתעורר בי מכוח המוסיקה ששמעתי וחשתי הזדהות ושייכות, ולשאול את עצמי היכן החלק הזה מצוי בחיי הרוחניים ובעבודת ה' שלי. התשובה לשאלה זו, לא תבוא מהיצירה המוסיקאלית, אלא מהתכנים שאני ממלא את עצמי בהם - מלימוד התורה שלי. היצירה המוסיקאלית יכולה לעורר את עומק התחושות, אך אין לה היכולת להטמיע אותם בנפש בצורה ראויה, להגדיר ולסדר את ההרגשות. כאן נדרשת עבודה על המידות ולימוד תורה.

דומה הדבר לחבורה של אנשים החופרים באדמה ומחפשים ממצא ארכיאולוגי כלשהו. כשמצאו, קראו לארכיאולוג הראשי כדי שיסביר להם את פשר הממצא ולמה הוא שימש בעבר וכו'. אותו ארכיאולוג, מלומד ככל שיהיה, לא תעזור לו חכמתו כלל אם לא יהיו לו אנשים שיחפרו באדמה. אך גם חופרים אלו, אפילו אם ייטיבו לחפור ויגלו ממצאים חשובים, לא תהיה לכך חשיבות אלמלא יגיע הארכיאולוג ויפרש את אותם ממצאים.

המוסיקה היא כעין החופרים באדמה, היא יורדת לעומק מצולות הנפש, נוגעת בעולמנו הפנימי, מעוררת אותו באופן עמוק ומעלה פנינים, אך האדם נזקק לדעת ובינה, כדי שיוכל להבין ולבנות את הקומה הראויה לעומק נפשי שכזה.

ישנם ארכיאולוגים שיעדיפו להישאר בכותלי האוניברסיטה הממוזגת, ולדבר ולהרצות על ממצאים ארכיאולוגיים שמצאו אחרים לפנייהם. האומן אינו מרשה לעצמו להישאר במקום המוכר; הוא חדור תחושת שליחות שלא תמיד מובנת לסובבים אותו ולפעמים אף לו עצמו, ליצור משהו חדש, לגעת בעומק פנימיות הנפש האין-סופית בכוחו הרב של הניגון.

כפי שאנו יודעים עבודת ה' אינה מצטמצמת במעגל אחד בלבד מרוחב הנפש; היא כוללת בתוכה העצמה וריסון של כוחות רבים בנפש, לעתים אף מנוגדים: אהבה – יראה, עזות - ענוה, גבורה – חמלה וכו'.

המוסיקה, יש ביכולתה לעורר את כל אחד מן הכוחות הללו, להעצים ולאזן הרבה מעבר למילים ולדיבורים, כפי שאפשר לראות במוחש. אך כאמור, נדרשת דעת תורה עצמית לבנות מזה בניין שהוא בר קיימא.

2. יצירה יהודית

על פי האמור לעיל, אני רוצה להגדיר את ההגדרה הנראית לענ"ד של המושג "יצירה יהודית".
בראש וראשונה אמנה ארבעה דברים שלענ"ד אינם נכללים בהגדרה זו:
א. יצירה יהודית היא זו שנכתבה על ידי אדם שמבחינה ביולוגית הוא יהודי.
ב. יצירה יהודית היא יצירה שבאופן כזה או אחר משמשת בפולקלור היהודי.
ג. יצירה יהודית היא כזו השתמשת בתכנים מן המקורות.
ד. יצירה יהודית היא יצירה המאופיינת במוטיבים מוסיקליים מסוימים בעלי אוריינטציה יהודית מובהקת.

היוצא ממאמר זה, כי יצירה יהודית היא כל יצירה, שיוצרה מנהל דרכה דיאלוג עם הקב"ה. דיאלוג זה יכול להיות הבעת שמחה, הבעת תודה, יגון, תוגה, חיפוש, געגועים, כיסופים ובעצם כל ביטוי אנושי המהווה שיח מול ה' יתברך. היוצר יודע לקחת את הקולות הקיימים בעולם, וליצור מהם גילוי ושייכות לכבוד ה' בעולם, דרך עבודת ה' הפרטית שלו. בהגדרה זו אינני מתייחס כרגע לקטגוריה של יצירה מוסיקלית שהולחנה לשמש כחלק מפולחן דתי, דבר המצוי אף בדתות האחרות הנצרות והאסלאם. אני מתייחס ליצירה מוסיקלית שהיא חלק אינטגרלי מתהליך יומיומי נפשי-רוחני הבא לידי ביטוי באותו שיג ושיח תמידי עם רבנו של עולם, כזה שאינו מצטמצם בפולחן וטקסיות דתית, אלא הוא חלק מהוויית חיים יומיומית. גם פסוקים מספר תהילים מוקראים בטקסים נוצריים כחלק מטקס דתי, אך אין הם יוצאים מגבול הטקסיות אל עבר החוויה המוחשית האישית בקרבה אל הבורא. כשיהודי קורא את ספר תהילים, הוא יוצר סולידריות אמיתית עם תיאורי המשורר, ומזהה אותם עם הרגשותיו הוא. בתור שכזה, הוא מוצא בספר תהילים מרחב עצום של ביטוי נפש שונים, ולפעמים אף הפכיים, המומחשים באמצעות המילים. וכך גם בשפת המוסיקה. כאמור, כל דיאלוג שהוא מכוון כלפי מערכת היחסים הקונקרטיית שבין האדם לבוראו, ראוי להיקרא "יצירה יהודית", שזו תכלית האדם היהודי בעולם הזה לקרבת ה' וגילוי כבודו. למעשה, הכמיהה ליצירה יהודית כזו קיימת בכל אדם יהודי ובכל עת, כפי שמיטיב הרב קוק זצ"ל לבטא זאת באורות הקודש (א, קעא):

בכל רגע דקה מן הדקה הננו יוצרים, מדעתנו ושלא מדעתנו, המון יצירות לאין תכלית, שאם רק נלמד להרגישן, להביאן אל התחום של הכרתנו המובלטת להתרגל להכניסן בתוך מסגרת של ביטויים נאותים להן, אז יגלה הודן והדרן, ופועלן יראה על פני החיים כולם.

הרב מציין שלושה דברים שעלינו לעשות:

- א. ללמוד להרגיש את היצירה הבלתי נדלית.
- ב. להביאה אל תחום הכרתנו.
- ג. להכניסה בתוך מסגרת של ביטויים נאותים.

אחרית דבר

במאמר זה ניסיתי לתת נקודת מבט על המוסיקה, מתוך ראייה כוללת ורחבה על המוסיקה במציאות חיינו, בנפשנו, ומתוך כך בעבודת ה' שלנו. אין חולק על כך שדורנו הוא דור המאופיין בין השאר בכך שקיימת חתירה בלי נדלית לגילוי מן הפנים אל החוץ. לעתים קרובות, אנו מרגישים כמחנכים שעלינו לעמוד בפרץ הזה, להגביל ולייצב את הכוחות המתפרצים הללו. אך לעתים, אנו חשים ומבינים כי פרץ האנרגיה הזאת לגילוי הפנימיות, טומן בחובו פוטנציאל עצום להגברת הרצון הכמוס בנו כיחידים וכעם להזריח את אור ה' בקרבנו, להיות עם קדוש החי חיי קודש בממד המעשי שלהם, אך גם בממד הנסתר הפנימי-נפשי שהוא מחד פתלתול וסוער, אך מאידך אוצר בתוכו את כל תעצומות הנפש האנושיים.

כמחנכים וכמורי הוראה נדרש מאתנו ליצור את תורת ארץ ישראל המסוגלת ברוב חכמה ודעת לרומם את פרץ גילוי היצירה הפנימית המתעורר בדורנו ולהשיבו בתיקונו אל ליבותינו בבחינת "וידעת היום והשבות אל לבבך..."